

Симпозіум вчених соціалістичних країн з проблеми «Етногенез слов'ян»

З 21 по 25 листопада 1978 р. в м. Києві проходив симпозіум вчених соціалістичних країн з проблеми «Етногенез слов'ян», організований інститутами археології Академії наук СРСР та Української РСР. Симпозіум, що проводився в межах міжнародного союзу слов'янської археології,— один із заходів, спрямованих на підготовку IV Міжнародного конгресу слов'янської археології, який відбудеться у 1980 р. в Болгарії. В роботі форуму взяли участь близько 150 радянських вчених з Москви, Ленінграда, Києва, Мінська, Свердловська та багатьох міст нашої республіки і 34 представники наукових закладів Болгарії, НДР, Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Югославії.

Тема симпозіуму є однією з найактуальніших у слов'янознавстві. Поряд з дослідженнями в цій галузі, що проводяться етнографами, лінгвістами, істориками, особливе значення мають праці археологів, джерелознавча база яких розширюється з року в рік. Пам'яткам Української РСР належить важливе місце в цих пошуках, оскільки вони є об'єктом вивчення як для дослідників республіки, так і археологічних установ Москви і Ленінграда.

На симпозіумі було проведено 6 засідань, на яких заслухано 34 доповіді і повідомлення, 12 вчених виступили під час їх обговорення. Учасники симпозіуму відвідали в Археологічному музеї спеціально підготовлену виставку «Етногенез слов'ян», на якій представлені археологічні матеріали України, виявлені в результаті нових розкопок. Знайомство з цими колекціями становить великий інтерес для всіх археологів-слов'янознавців, що працюють як на території СРСР, так і в суміжних районах Середньої Європи.

Доповіді і повідомлення, заслухані під час роботи симпозіуму, можна поділити на кілька груп.

Перша з них представлена такими доповідями: «Проблема слов'янського етногенезу на території Північної України в епоху бронзи» (С. С. Березанська, Київ, СРСР), «Тшинецько-комарівська культурно-історична спільність і її відношення до етногенезу слов'ян» (І. К. Шешников, Львів, СРСР). «Нові дані про тшинецьку культуру у Північно-Східній Польщі» (Я. Домбровський, Варшава, ПНР). Автори пропонують розглядати носіїв тшинецько-комарівської культури II тис. до н. е. як праслов'ян, обґрунтовуючи цей висновок єдністю матеріальної культури в межиріччі Дніпра і Одри, а також незмінністю населення на цій території.

Друга група доповідей базувалась на лінгвістичних дослідженнях. Розглядалось головним чином походження слов'янських мов, їх виділення з індо-європейської мовної сім'ї, етапи становлення сучасних слов'янських мов. Ці питання висвітлювали О. Н. Трубочов (Москва) у виступі на тему «Стара Скіфія» Геродота й слов'яни. Лінгвістичний аспект», М. І. Толстой (Москва) в доповіді «Етногенетичний аспект досліджень слов'янської духовної культури», А. Ламперхт (Брно, ЧССР) у темі «Праслов'янська мова та її хронологічне членування».

Основна ж кількість прочитаних доповідей була присвячена проблемам розвитку слов'янської культури на території Східної і Центральної Європи в середині I тис. н. е. Б. Хроповський (Нітра, ЧССР) у доповіді «Проблематика етногенезу в світлі археологічних досліджень» вказав, що археологічні дослідження останніх років у Словаччині дають підставу вважати джерелами ранньосередньовічних старожитностей пражського типу матеріали пам'яток IV—V ст. прешівського типу. Й. Земан (Прага, ЧССР) у доповіді «До проблематики ранньосередньовічної слов'янської культури в Центральній Європі» відзначив, що за основними своїми ознаками (тип кераміки, поховальний обряд) в Центральній Європі виділяються дві області слов'янської культури раннього середньовіччя. Південна зв'язана з просуванням слов'янського населення з районів, які лежать на схід від Вісли. Північна група склалась на території Сілезії — Великопольщі, звідки населення проникало на північ і захід.

Л. Гавлік (Брно, ЧССР) виступив з доповіддю «Етногенез слов'ян — історичний процес», підкресливши провідну роль вивчення цього явища в археології і лінгвістиці, а також антропології. Незважаючи на бідність писемних джерел, можна реконструювати ряд моментів історії заселення слов'янами Південної і Центральної Європи та простежити складний процес формування етносу, який з'явився в документах під назвою слов'ян з VI ст. н. е. К. Годловський (Краков, ПНР), з'ясовуючи проблему кристаліза-

ції слов'янської культури VI—VII ст., висловив думку, що поява у цей період численних слов'янських старожитностей пов'язана з просуванням на південь — в Подністров'я і Попруття у післячерняхівський час верхньодніпровських племен. Лише в VI ст. слов'яни з'являються на півдні, в Подунав'ї, і на захід від Вісли. В. Д. Баран (Київ) у доповіді «Культура слов'ян раннього середньовіччя і її джерела» показав, що процес формування ранньослов'янської культури був складним, довготривалим і багатограним. Територія формування слов'янських старожитностей раннього середньовіччя включала великий регіон від Верхнього Подніпров'я і Подесення на сході до верхів'я Вісли і Варти на заході. Наявність різних груп слов'янських пам'яток пояснюється як різницею їх підоснов, так і процесами інтеграції з тими археологічними культурами, з якими вони були пов'язані територіально або під час розселення на захід і південь. Слов'янська культура за своїм характером, рівнем соціально-економічного розвитку, спрямуванням зв'язків відходить від моделі, притаманної провінціально-римській периферії, і продовжує традиції культур, що були поза цією зоною.

В. Шиманський (Варшава, ПНР) у своїй доповіді «До проблеми формування слов'янської культури раннього середньовіччя» зробив спробу простежити її джерела, розглядаючи при цьому провідні риси не тільки кераміки, домобудівництва, але й пап'ярні господарської діяльності і військових справи. Складність цього процесу етнологічного факторів, що беруть у ньому участь, була підкреслена В. Гензелем (Варшава, ПНР) у доповіді «До питання етнології». Лише комплекс використання різних дисциплін дає змогу ближче підійти до вирішення цієї проблеми.

Ряд виступів був присвячений аналізу різних ознак слов'янської археологічної культури: В. В. Седов (Москва, СРСР) «Поховальні пам'ятки слов'ян V—VII ст.», І. Плейнерова (Прага, ЧССР) «Про економічну базу ранньослов'янського населення в Чехії», Г. Золь-Адамківа (Краків, ПНР) «До питання генезису слов'янського поховального обряду у ранньому середньовіччі», П. Донат (Берлін, НДР) «Питання домобудівництва і етнології слов'ян».

Значна група доповідей зарубіжних вчених характеризувала процес заселення слов'янськими племенами областей Центральної і Південної Європи в VI—VII ст., що різко змінив етнокультурну ситуацію в цьому районі. Й. Поулік (Прага, ЧССР) доповів про початок заселення слов'янами території ЧССР і на нових археологічних матеріалах продемонстрував ті слов'янські старожитності VI—VIII ст., на яких склалася Великоморавська держава. Л. Лецієвич (Вроцлав, ПНР) у доповіді «Передумови виділення західного слов'янства у ранньому середньовіччі» вказав на процеси, які привели до відокремлення слов'янських груп, що заселили у VI—VII ст. частину сучасної Польщі, НДР, ФРН. Щодо південної частини НДР це питання детально розробив Г. Ю. Брахманн (Берлін, НДР) у повідомленні «Початок слов'янського заселення півдня НДР». Починаючи з другої половини цієї області послідовно освоювались слов'янським населенням, що залишило пам'ятки в лейпцигської, лейпцигської, утчерської груп. Своєрідним явищем історії Середньої Німеччини стали племена сорбів, яких автор пов'язує з населенням дейцігської культури. Саме вони об'єднали слов'янські групи у єдиний союз, що протистояв франко-німецькій і Великоморавській державам. Д. Димитров (Варна, НРБ) у повідомленні «Археологічні свідчення зв'язків слов'ян Правобережної України і Нижнього Дунаю» вказав на деякі риси поховального обряду житомирської групи на болгарських могильниках, що, на його думку, є підставою для висвітлення питання про корінну територію деяких слов'янських племен на Балканах.

Повідомлення Д. Теодора (Яси, СРР) «До питання про ранніх слов'ян в Карпато-Дунайському регіоні в VI—VII ст.» було присвячено уточненню культурного складу слов'янських племен, які проникли у ранньому середньовіччі на територію Румунії, і шляхів переселення цих груп. І. Ерделі (Будапешт, УНР) повідомив про розкопки поселення IX—X ст. у Північно-Східній Угорщині поблизу від радянсько-угорського кордону. Особлива увага була приділена реконструкції будівель. Матеріальна культура південних слов'ян та її джерела розглядалися у повідомленні З. Курнатовської (Краків, ПНР) і Б. Бабича (СФРЮ). В результаті проникнення слов'ян на територію Візантії проходить активне засвоєння ними досягнень античної цивілізації, зокрема містобудівництва, військової справи, деяких видів ремесла, що пізніше визначило своєрідність південного слов'янства.

Ряд повідомлень радянських археологів присвячено питанням розвитку і синхронізації окремих культур Східної Європи, які передують слов'янським старожитностям VI—VII ст. Значна роль пам'яток київського типу у формуванні таких слов'янських старожитностей, як пеньківські й колочинські, була показана у виступах Н. М. Кравченко, Р. В. Терпиловського (Київ), Е. О. Сімоновича (Москва), Е. О. Горюнова і М. М. Казанського (Ленінград). Проблеми, пов'язані з походженням та місцем зарубинецької і черняхівської культур рубежу і першої половини I тис. н. е. в процесах етнологічного слов'ян, були розглянуті у доповідях і повідомленнях Е. В. Максимова, А. Т. Сміленко (Київ), П. І. Хавлюка (Вінниця) і К. В. Каспарової (Ленінград).

Значним досягненням слов'янської археології за останні роки є відкриття в західних областях УРСР ранніх пам'яток пражського типу, які датуються часом не пізніше V ст. Про них йшлося у повідомленнях І. П. Русанової (Москва), Б. О. Тимошука (Черпівці), Л. В. Вакуленко і О. М. Приходнюка (Київ). Разом з тим слід відзначити, що хоча старожитності пражського типу всіма дослідниками інтерпретуються як слов'янські, їх походження поки що не зовсім з'ясоване.

Не всі положення, викладені у виступах, знайшли безумовне визнання учасників симпозиуму. Найбільш гостра дискусія виникла з приводу доповіді В. В. Седова «Поховальні пам'ятки слов'ян V—VII ст.», де вперше зроблена спроба віднести до слов'янських старожитностей деякі типи поховань з тілопокладенням і висловлена, таким чином, думка про біритуальність у слов'янському поховальному обряді. Проти такого висновку виступили Г. Золь-Адамкова і О. М. Приходнюк. Великі розходження виникли навколо повідомлення К. В. Каспарової «До питання про формування зарубинецької культури». Є. В. Максимов, В. І. Бідзіля, що взяли участь у обговоренні цієї доповіді, відзначили перебільшення ролі прийшлих племен (бастарнів) у формуванні зарубинецької культури і віддали перевагу місцевим джерелам — культурам пізньоскіфського часу.

Таким чином, обговорення питання походження слов'ян ще раз показало необхідність комплексного підходу до аналізу цього складного багатогранного явища з участю археологів, лінгвістів, істориків, антропологів і етнографів. Водночас було підкреслено недостатність археологічних джерел і складність самого процесу етногенезу. Незважаючи на ці труднощі, в останні роки вдалось намітити певний напрям пошуків праслов'янських старожитностей — пам'яток першої половини I тис. н. е. Виділення пам'яток V ст. н. е. між Дніпром і Віслою дає змогу окреслити регіон зародження ранньосередньовічної слов'янської культури, яка пізніше поширилась на значні території Центральної і Південної Європи.

Зустріч вчених-славістів у Києві сприятиме дальшому співробітництву і обміну новою інформацією у вивченні давньої і середньовічної історії слов'ян. Симпозиум підбив підсумки багаторічних польових теоретичних досліджень, присвячених процесам формування і розвитку слов'янського суспільства.

Для учасників симпозиуму була організована екскурсія по місту Києву, в Музей історичних коштовностей і Музей народної архітектури. Крім того, вчені соціалістичних країн ознайомились з роботою Інституту археології АН УРСР.

Пам'яті В. А. Богусевича

18 липня 1978 р. на сімдесят шостому році життя помер відомий радянський археолог кандидат історичних наук Володимир Андрійович Богусевич.

В. А. Богусевич народився 24 липня 1902 р. у м. Тотьма Вологодської області. У 1925 р. закінчив Ленінградський педінститут ім. Герцена, а в 1929 р. — аспірантуру при Державній Академії історії матеріальної культури (ДАІМК) й одержав спеціальність археолога-мистецтвознавця. У 1929—1930 рр. працював старшим науковим співробітником ДАІМК, а в 1931—1935 рр. — заступником директора по науковій частині Державного псковського музею. Одночасно в 1932—1935 рр. викладав історію СРСР у Псковському педінституті. З 1935 по 1941 р. займав посаду заступника директора по науковій частині Управління новгородських державних музеїв. У 1941—1942 рр. викладав історію і географію в Тургенському педучилищі Алма-Атинської області. З 1943 по 1945 р. В. А. Богусевич — учасник Великої Вітчизняної війни, гвардії лейтенант, командир стрілецького взводу, політпрацівник. У 1945—1946 рр. — заступник директора по науковій частині музею-заповідника Києво-Печерської лаври. З 1947 по 1962 р. працював в Інституті археології АН УРСР зав. відділом слов'яно-руської археології, старшим науковим співробітником. Одночасно в 1947—1950 рр. викладав спецкурс з археології на історичному факультеті Київського державного університету.

В. А. Богусевич був дослідником широкого діапазону. Крім археології, в його наукові інтереси входили історія архітектури та мистецтва. Він є автором 48 наукових праць.

Основним фахом В. А. Богусевича була давньоруська археологія. Під час роботи в Ленінграді, Пскові, Новгороді, Києві він брав активну участь в експедиціях по дослідженню пам'яток матеріальної культури Північно-Західної та Південної Русі і одним з перших здійснив широкі розкопки в Новгороді, наслідки яких підсумовані в монографії «Великий Новгород», виданій у 1939 р. На Україні В. А. Богусевич займався вивченням давньоруських міст Середнього Подніпров'я. Значні експедиційні роботи ним були проведені в Києві на Подолі, Києво-Печерському заповіднику та Чернігові. З його ім'ям пов'язані дослідження давньоруських міст Путивля, Канева, Віра, В'яханя, Остерського Городця, Воїня. На підставі археологічних та літературних даних дослідник успішно розробляв питання походження і формування давньоруських міст, їх соціальної структури.

В. А. Богусевич — член КПРС з 1940 р. Нагороджений орденом Червоної Зірки та медалями.

Світла пам'ять про В. А. Богусевича — вченого-археолога, принципового комуніста, ветерана Великої Вітчизняної війни — назавжди залишиться в серцях тих, хто працював разом з ним і під його керівництвом.